

dc_802_13

NAVRACSICS JUDIT

**A KÉTNYELVŰ MENTÁLIS
LEXIKON
ÉS
MŰKÖDÉSE
(kísérletes nyelvészeti közelítés)**

DOKTORI ÉRTEKEZÉS TÉZISEI

2014

1. A kitűzött kutatási feladat rövid összefoglalása

1.1. Bevezetés

Doktori értekezésemben az egyéni kétnyelvűséget vizsgálom; a kétnyelvű mentális lexikon kialakulására, rendezettségére, működésére és a működését befolyásoló tényezők hatására irányuló kísérleteim eredményeit mutatom be.

A kétnyelvűek nyelvi konfigurációja más, mint az egynyelvűeké, beszédükön hamar észrevehető a két nyelv egymásra hatása (Dewaele 2010). Néha olyan mondszerkesztési, szórendi és egyéb nyelvi hibákat ejtenek, amelyek előfordulhatnak a spontán beszédben az egynyelvűeknél is, máskor viszont egészen explicit formában jelenik meg a két nyelv egymásra hatása, és megtörténik a kódváltás. A kódváltás a kétnyelvűség teljesen természetes velejárója: a két nyelv váltakozó használata egy interakción belül (Heller 1988).

A kétnyelvűség tárgyalásakor meg kell említeni a kétkultúrát is, bár a kétnyelvűség és a kétkultúrát nem feltétlenül jár együtt. Mivel a kultúra és a nyelv szoros kapcsolatban vannak egymással, a kultúra meghatározó a nyelvi fejlődésben, a kialakult nyelvi kompetencia minőségében, a mentális lexikon összetételében, és a nyelvvel kapcsolatos identitás kialakulásában és megtartásában.

A kétnyelvű mentális lexikonra és működésére irányuló vizsgálatok elsődleges kérdései, hogy miként tárolja az agy a két vagy több nyelvet, hogyan történik a gyermekkori kétnyelvűség kialakulása, vajon a második nyelv elsajátítása megismétli-e az első nyelvet vagy teljesen más folyamat-e, mennyiben befolyásolja a kétnyelvű mentális lexikon rendezettségét a második nyelv elsajátításának életkora, a nyelvtudásszint, a két nyelv tipológiai közelsége illetve távolsága. Mivel a nemzetközi szakirodalom elsősorban indoeurópai nyelveket vizsgál (angol-holland, angol-francia, angol-német, angol-spanyol stb. kétnyelvűeket), fontosnak tartom az irodalomban felvetett kérdések vizsgálatát olyan kétnyelvűek körében, akiknek egyik nyelvük az indoeurópai, a másik pedig a finnugor nyelvcsaládhoz tartozik, azaz magyar.

A külső világ belső tükrözése, az objektív valóság szubjektív lenyomata a mentális reprezentáció. A világról és a környezetünkben zajló jelenségekről megismerésünk során fogalmakat alkotunk. A konceptuális szint tartalmazza a világról szóló ismereteinket. A nyelv és a megismerési folyamatok kapcsolatáról kétféle vélemény létezik: (i) a nyelv határozza meg a megismerést vagy (ii) a megismerés általános törvényszerűségeinek tulajdoníthatók a nyelvi jellegzetességek. Másképpen megfogalmazva: az univerzalizmust vagy a relativizmust fogadjuk-e el, azaz egyetemesnek tekintjük-e a megismerés alapvető kategóriáit, vagy pedig azokat a nyelvtől tesszük függővé (Pléh 2004). A kognitív univerzalizmus az ember általános pszichofiziológiai jellemzőiből, észlelési sajátosságaiból próbál meg nyelvi jellemzőket levezetni. Ez esetben a konceptuális szint része a szemantikai reprezentáció, és a konceptuális szint egy közös osztatlan egész, nyelvtől függetlenül. A kognitív relativizmus szerint a nyelvek eltérései mögött tapasztalati-kulturális különbségek vannak. Ebből a szempontból az egyes nyelveknek külön-külön fogalmi szintje alakul ki. Mindennek kétnyelvűek körében történő vizsgálata különösen érdekes.

1.2. A konceptuális szint vizsgálata

A konceptuális szintet egy színmegnevezéses teszttel vizsgálom. A kognitív univerzalizmusból indulok ki, feltételezve, hogy a színek elkülönítésének képessége minden emberben egyformán megvan. Eltérő azonban a színnevek száma az egyes nyelvekben, de ez nem azt jelenti, hogy a kevesebb színnévvel rendelkező nyelveket beszélő emberek kevesebb színt látnak vagy tudnak azonosítani. Legjobban ezt a kétnyelvűeknél lehet bizonyítani, akiknél feltételezésem szerint a két nyelv konceptuális szintje közös, azaz mind a két nyelv kultúrájához köthető információk együtt találhatóak meg benne. Pavlenko (2009) modellje szerint a fogalmi szintre jellemző, hogy tartalmaz csak az egyik nyelvre, vagy csak a másik nyelvre vonatkozó információkat, de van egy közös „blokk” is, amelyben a mindkét nyelvre vonatkozó információk tárolódnak. Ezeknek az információknak a lehívásakor a beszédprodukción során ilyen vagy olyan okokból nyelvi „zavar” történhet: konceptuális transzfer léphet fel, de kiválthatnak kódváltást vagy szószintű tükörfordítást is.

1.3. A szemantikai szint vizsgálata

A szemantikai szintet képmegnevezéses és szóasszociációs teszttel vizsgálom. Snodgrass (1993) felveti a kérdést, hogy vajon független-e a jelentés a felszíni formától? Vajon ugyanazok az asszociációk és jelentések aktiválódnak-e akkor, ha egy szék képét mutatjuk egy francia–angol kétnyelvű személynek, és az illető 'chair' vagy 'chaise' szóval nevezi meg azt? A képi stimulus alapján történő szóasszociáció során az észlelés minősége is vizsgálható, ami a megnevezések közötti jelentésviszonyok hierarchiájában tükröződik. Az ilyen vizsgálatok során az egyes szemantikai mezők tagoltságára, rendeződésére derül fény, valamint a két nyelv közös vagy elkülönült tárolása, azaz a mentális lexikon rendeződése kerül fókuszba.

1.4. A mentális lexikon vizsgálata

A hangzó szóasszociációs tesztnek többféle célja volt. Szerettem volna választ kapni arra, hogy miként szerveződik a kétnyelvű mentális lexikon, mik a tárolást meghatározó tényezők, milyen a nyelvek egymáshoz való viszonyulása, mi az életkor szerepe a mentális lexikon összetételében és működésében. Weinreich (1953) szerint háromféle kétnyelvű létezik, és ez abban nyilvánul meg, hogy miként tárolják a mentális lexikonban a szavakat. Az összetett kétnyelvűek nem nyelvhez kötik az információt, hanem a közös fogalmi szintből kiindulva éppen azon a nyelven aktiválódik a szó, amelyiken folyik a társalgás. A koordinált kétnyelvűek a két nyelv azonos jelentésű szavait egymás mellé rendelik, a szubordinatív kétnyelvűek pedig az első nyelven keresztül érik el a fogalmi szintet. Ez a megközelítés a későbbi kutatások eredményei után kissé elavult, hiszen a mentális lexikon szervezettségét a nyelvelsajátítás módja és a szavak jellege (de Groot 1992), valamint a nyelvtudásszint (Stewart és Kroll 1994, Heredia 1996) is befolyásolja. Feltételezések szerint a természetes második nyelvelsajátítás során inkább összetett, míg a második nyelv formális tanulása során inkább koordinált tárolás az eredmény.

Az életkornak is szerepe lehet a kétnyelvű mentális lexikon rendeződésében. Hasonlóan az első nyelv elsajátításában megfigyeltekhez, Cook (1996) a második nyelvben is tapasztalt szintagmatikus/paradigmatikus váltást, tehát a második nyelv elsajátításának kezdeti szakaszában inkább lineárisan illesztjük egymáshoz az információt és szintagmatikus kapcsolatokat alakítunk ki. A későbbiek során,

magasabb szintű nyelvtudásnál az információ rendezettségében már inkább a paradigmatiszus kapcsolatok uralkodnak.

1.5. A mentális lexikon működésének vizsgálata

A mentális lexikon működését – egyebek között – a beszédprodukciónak elemzésével lehet vizsgálni. A beszéd létrehozásában Myers-Scotton (2001) modelljében a Levelt-féle három szintet: a fogalmi, a nyelvi átalakító és az artikulációs szintet (Levelt 1989) kiegészíti egy negyedik szinttel, a lemma szinttel. A lemma szintet a fogalmi és a nyelvi átalakító közé helyezi el, jelezve, hogy annak a fogalmi és a lexikai szinttel közös vonásai vannak. A beszédprodukciónak minőségét a beszéd- és artikulációs tempó, a megakadásjelenségek és a kódváltás jelenségeinek vizsgálatával végezzük. Korábbi, egynyelvűeken elvégzett kutatások alapján (Gósy 1988) tudjuk, hogy az életkor meghatározza a beszédtempót. A gyermekek lassabban beszélnek, mint a felnőttek. Azt is tudjuk, hogy a világ nyelvei különböző tempójúak. Érdekes megvizsgálni, hogy a kétnyelvűek beszédprodukciónak mutatkozik-e a két nyelv közötti temporális különbség, azaz különböző beszédtempó jelenik-e meg az egyes nyelveken történő kommunikációban. Az is kérdés, hogy vajon van-e észlelhető különbség a korai és késői kétnyelvűek beszédtempójában az egyes nyelveikben.

A megakadásjelenségeknek két nagy csoportja van. Az egyik a tervezési folyamat során bekövetkezett zavarra utal, ide tartoznak a néma és hezitációs szünetek, az ismétlések és újrakezdések. Ilyenkor a monitor jelez a beszélő számára, hogy valami probléma lépett fel a tervezés során, és a beszédprodukciónak újratervezése szükséges. Ha a hibás tervezést átérteszti a szűrő, de a kivitelezés folyamán a beszélő észleli a zavart, önkorrekciónak történik. Az is előfordul azonban, hogy nem is történik meg az önkorrekciónak, hanem valamilyen parafázia lép fel. Ez lehet szemantikai, ha az azonos szemantikai mezőből történik téves szólehívás. Lehet fonológiai, amikor a hasonló hangzás miatt következik be a rossz szó használata. Ezek a parafáziák a deklaratív memóriát érintő hibák. A procedurális memóriát érintő hibák a rossz szerkezetek, téves egyeztetések, kontaminációk. Egyes nézetek szerint ennek a két, a beszédtevékenység szempontjából legfontosabb memóriarendszernek a második nyelvben eltérő funkciója van az első nyelvihez képest. A második nyelvben a procedurális memóriának minimális szerep jut, és inkább a deklaratív memóriában tároljuk a szerkezeteket is. A procedurális memória aktivitását a kritikus periódus hipotézissel hozzák összefüggésbe. Ha ez valóban így van, akkor a korai és késői kétnyelvűek beszédprodukciónak eltérő hibáknak kell jelentkezniük. A koraiaknál a deklaratív és a procedurális memóriarendszert is érintő hibák előfordulhatnak, míg a későieknek csak a deklaratív.

A beszédprodukciónak minőségére hat a beszédmód is. Ha a kétnyelvű egyének kétnyelvű beszédmódban vannak, akkor kisebb a nyelvi kontroll, fesztelenebb a nyelvi viselkedés, és gyakrabban megtörténhet a kódváltás (Grosjean 1997). Ha egynyelvű beszédmódban vannak, azaz a beszélgetőtárs egynyelvű, akkor a nyelvi kontroll erős, kevésbé lehet számítani kódváltásra, hiszen annak különböző fokú kövekezményei lehetnek a társalgás kimenetelére. Az egynyelvű kirekesztve érezheti magát az interakciónak során, ha a kétnyelvű akaratlanul is egy-két szó erejéig átvált a másik nyelvére. A beszédprodukciónak minőségére az is hat, hogy spontán-e vagy irányított a beszéd.

A kódváltásnak pragmatikai ereje van. Okozhatja a téma, a beszédhelyzet, a beszélgetőtárs, de lehetnek közvetlen nyelvi okai is. Megtörténhet fogalmi-lexikai szinten a fogalmi-szemantikai szintű inkongruencia miatt.

1.6. Az írott nyelv feldolgozása két nyelven

A két nyelv írott nyelvi szintű vizsgálata szintén adalékot nyújt a kétnyelvű mentális lexikon összetételére és működésére vonatkozóan. Az egyik kérdés, hogy miként történik az izolált szavak felismerése, a másik, hogy hogyan dolgozzák fel a kétnyelvűek a mondatokat.

Az ismert kétnyelvű interaktív szófelismerési modellek (BIA: Dijkstra 1997, BIMOLA: Grosjean 1997 és SOPHIA: 2004) azt szimulálják, hogy az input feldolgozása közös az alsóbb szinteken (jegyek és betűk), bár a nyelvspecifikus betűk vagy fonémák már jelzik, melyik nyelvet kell a szóazonosításhoz aktiválni. A betűk egymásutáni sorrendje, a fonotaktika szintén hozzájárul a helyes nyelv aktivációjához. A morfológiai jellegzetességek is irányadók Singleton szerint (1999). Az ortográfiai és fonológiai tudatosságon kívül a szószemantika nagy szerepet játszik a szóazonosítási folyamatban. A szemantikai szint kihagyásával csak az ortográfiai szinten azonosítunk be szavakat, és így megtörténhet a nyelvi döntés még az álszavak esetében is. A két nyelvben előforduló homográfok és homofónok azonosításában az ortográfián, fonológián és szemantikán kívül más tényezők is szerepet játszanak. A homográfhatás felgyorsíthatja vagy lelassíthatja a szóazonosítási műveletet. A szószerúségen, szógyakoriságon, ismertségen, szóhosszúságon, elsajátítás életkorán, konkrétságon vagy absztraktságon stb. kívül a kontextusnak is szerepe van a szófelismerésben.

Az írott nyelvi értés a mondatszinten több, mint a mondatot alkotó szavak azonosítása és értése. A szavakat mondattá fűző grammatikai eszközöket is fel kell ismerni, és csak azok helyes beazonosításával történhet meg a teljes értés. A szemantikai és szintaktikai hibákkal megtűzdelt mondatok feldolgozási stratégiája eltérő, és az ilyen és az ép mondatok feldolgozását összehasonlítva is más-más eredmény várható. A nemzetközi szakirodalomban szereplő eredmények azt mutatják, hogy az egynyelvűek a legnagyobb arányban a rossz mondatokat ismerik fel. A kétnyelvűeknél befolyásoló tényezőként említhető a nyelvtipológia, a második nyelvelsajátítás életkora, a nyelvtudásszint. A mondatszintű vizsgálatnál kiderül, hogy milyen temporális sajátosságai vannak a szemantikai és milyen a szintaktikai szintű feldolgozásnak az első és a második nyelvben. Ellenőrizzük egy elfogadhatósági tesztben a moduláris, interaktív valamint a neurokognitív modelleket abban a tekintetben, hogy a feldolgozási idő és a döntési helyesség között milyen összefüggés van.

1.7. Nyelv és identitás az egyéni kétnyelvűségben

Az egynyelvűek önazonosítása rendszerint nem okoz problémát, hiszen a nyelv, amelyet beszélnek egy kultúrához köthető, és a társadalom is, amelyben élnek, azt a nyelvet beszéli és azt a kultúrát képviseli, amelyet az egynyelvű egyén maga. Konfliktust okozhat azonban az identitás kérdése nemzeti-nyelvi kisebbségi helyzetben, bár ez elsősorban politikai jellegű. Más típusú konfliktus jelentkezik az egyéni kétnyelvűségben, amelynek komolyabb következményei is lehetnek az egyén önértékelésében. Az identitás a demos és az ethos oldaláról közelíthető meg. A demos az egyén társadalomban való érvényesülésének a lehetősége, az állampolgári jogok gyakorlásának elengedhetetlen velejárója. Az ethos az érzelmi élet, a közvetlen környezet adta lehetőségek kiaknázása. A kettő érvényesülése nem feltétlenül problémamentes az egyéni kétnyelvűségben. Vannak kétnyelvűek, akik a nyelvi

dominanciát, az egyik nyelvben történő esetleges nyelvvromlást, a gyakori kódváltást negatív élményként élik meg, és ezért csökkent értékű személyiségnek érzik magukat. Mások örülnek kétnyelvűségüknek, és nem is értik a kérdést az identitásukkal kapcsolatban.

II. Az elvégzett vizsgálatok, kísérletek rövid leírása, a feldolgozás módszerei

2. 0. Bevezetés

Saját kísérleteimből szerzett empirikus adatok segítségével mutatom be, hogyan is tevődik össze és miként működik a magyar és valamilyen más (de főleg indoeurópai) nyelvi összetételű kétnyelvű mentális lexikon. Az általam összeállított hangzó nyelvi tesztek a következők: színmegnevezés (2.1.), képmegnevezés, szólehívás vizuális stimulus alapján (2.2.), hangzó szóasszociációs teszt (2.3.) és narratívák alkotása képsorozatok alapján (2.4.). A kísérletekben összesen 125 kétnyelvű személy vett részt, minden résztvevő egyik nyelve a magyar, a másik pedig egy más nyelvcsaládhoz tartozó nyelv. Az írott nyelvi értésre vonatkozó tesztjeimet további 97 kísérletben részt vevő személy végezte el, mindannyian magyar-angol kétnyelvűek. A tesztek eredményeinek elemzésével képet kapunk olyan kétnyelvű mentális lexikonokról és azok működéséről, amelyek két, tipológiailag különböző nyelvet tartalmaznak.

2.1. Színmegnevezés

2.1.1 Kísérletben részt vevő személyek

31 kétnyelvű személlyel végeztem a kísérletet. Mindannyian a Grosjean-féle megfogalmazás szerint kétnyelvűek, akik jelenleg Magyarországon vagy őshonos magyar területen élnek. Mindennapi életükben használják mindkét nyelvüket.

A kísérletben részt vevő személyek kultúrájukat tekintve, a magyaron kívül képviselik a nyugat-európaiakat (angol, francia, német), a közép-európaiakat (cseh, horvát, román, szerb, szlovák), a kelet-európaiakat (orosz), a távol-keletit (kínai, vietnami), az amerikaiakat (angol) és az ausztráliaiakat (angol).

A nemek szerinti megoszlás: 18 nő és 13 férfi, életkoruk szórásstartománya: 10-75 év, átlagéletkoruk: 30 év.

2.1.2. Anyag

A kísérletben részt vevő személyeknek 30 színt kellett megnevezni a lehető legpontosabban. Nyelvi korlátozás nem volt, tehát azon a nyelven nevezték meg őket, amelyiken érzésük szerint a legjobb meghatározást tudták adni. A színeket 6x6 cm-es kivágott színes négyzeteken mutattam egymás után. A színárnyalatok a bemutatás szerint a következők voltak: barna, olívdzöld, sötétzöld, sötétkék, indigókék, sötétvörös, narancs, sötétsárga, zöld, kék, kékesszürke, közepes szürke, vörös, világos narancs, zöldessárga, tengerzöld, vízkék, világoskék, ibolyaszín, rózsaszín, arany,

sárga, fényeszöld, türkiz, szilvakék, rosé, barackszínű, világoszöld, halványkék, levendula.

2.1.3. Módszer

A szóban elhangzó színmegnevezéseket diktafonra rögzítettem, majd leírtam és 4 kategóriába soroltam: alapszínnev, intenzitás (*világos, közép, sötét*), mellékneves jelzős szerkezet (*katonai zöld*) és főnévi összetétel (*olajzöld*). A kategóriák nagyságát egymással összehasonlítottam, majd megvizsgáltam a nemek szerinti különbségeket.

2.2. Képmegnevezés és szógyűjtési teszt

2.2.1. Kísérletben részt vevő személyek

50 kétnyelvű személy vett részt a képmegnevezéses tesztben. Közülük 30 születéstől kétnyelvű, tehát a kétnyelvű első nyelvelsajátítás kategóriájába tartoznak (Meisel 1989). Egyik nyelvük a magyar, a másik: angol, horvát, német, orosz, román, szerb, szlovák.

További 20 részt vevő személy nem születésétől, nem is gyermekkorától fogva kétnyelvű, hanem többnyire serdülőkorban vagy még később kerültek Magyarországra, és ekkor kezdődött a magyar nyelv elsajátítása, tehát a kétnyelvűvé válás. Mivel azonban már évtizedek óta Magyarországon élnek, dolgoznak, családot alapítottak, a mindennapi életükben a magyar nyelv ugyanolyan fontos szerepet játszik, mint korábban az első nyelvük. Mindannyian tartják a kapcsolatot szülőhelyükkel, az ott élő rokonokkal, tehát a nyelvvesztési folyamat vagy nem indult be, vagy nagyon lassú. Mindezekből kifolyólag megfelelnek a Grosjean (1992) által megfogalmazott kritériumoknak, tehát kétnyelvűeknek és kétkultúrájúaknak tekinthetők. Ezt a csoportot a másik nyelvük szerint a következőképpen lehet felosztani: angol, arab, francia, horvát, kínai, lett, német, olasz, orosz, román, vietnami.

2.2.2. Anyag

A kísérletben résztvevők azt a feladatot kapták, hogy nevezzék meg – amelyik nyelvükön akarják – a képeken ábrázolt 9 élőlényt és 9 élettelen tárgyat. A képek állatokat és a résztvevők környezetében leggyakrabban fellelhető tárgyakat ábrázoltak. A következő lépésben arra kértem őket, hogy a képen láthatóhoz hasonlót nevezzenek meg, amennyit csak tudnak. A nyelvhasználatot nem korlátoztam, de az utasítást magyarul adtam meg.

2.2.3. Módszer

A kapott adatokat leírás után aszerint csoportosítottam, hogy milyen szemantikai kategóriát használtak az egyes képek megnevezésekor, nyelvileg hogyan valósították meg a kép mögött rejlő fogalmat, valamint vizsgáltam az életkor szerepét és a nyelvválasztást is. A megnevezések elemzésekor a jelentésviszonyokat vettem alapul: hiperonim, hiponim, meronim, szinonim, antonim. Azokat a jelentéseket, amelyek ezekbe a kategóriákba nem fértek bele, de szemantikailag nyilvánvalóan közük volt a stimulushoz, asszociatív válasznak tekintettem.

2.3. Hangzó szóasszociációs teszt

2.3.1. Kísérletben részt vevő személyek

90 kétnyelvű egyén vett részt a hangzó nyelvi szóasszociációs tesztben. A kísérletben részt vevő személyeket több csoportba lehet osztani, a csoportok felosztása az elemzés szempontjait is megszabta.

- Életkor szerint: korai és késői kétnyelvűek. A korai csoportba tartoznak a születésüktől fogva két nyelvet elsajátítók és a kora gyermekkoruk óta két nyelvet használók. Nagy számmal vannak olyan adatközlőim is, akik felnőttkorban váltak kétnyelvűvé, ők alkotják a késői kétnyelvűek csoportját. Az általam elfogadott Grosjean-féle kétnyelvűség-meghatározás alapján mindannyian kétnyelvűeknek mondhatók. Ők tehát a mindennapi életben mindkét nyelvüket rendszeresen használják az élet különböző területein, különböző célból, különböző emberekkel.
- Második nyelv tipológiája szerint: különböző nyelvcsaládokba tartozó nyelvek képviseltetik magukat második nyelvként, így a második nyelv tipológiája szerint is kategorizálhatók a kétnyelvű egyének. Az azonos nyelvcsaládba tartozó második nyelvű személyeket csoportokba soroltam, és a legnagyobb létszámú germán, szláv és újlatin nyelvcsaládba tartozó második nyelvű csoportok adatait egymás között összehasonlítottam.
- Beszédmód: egyes személyek kétnyelvű nyelvi módban voltak a teszt alatt (vö. Grosjean 1998), mert a kísérletvezető is kétnyelvű volt, mások egynyelvűben. Azt is vizsgáltam, hogy a nyelvi mód mennyire hat a mentális lexikon működésére.

2.3.2. Anyag

A több mint 30 évvel ezelőtt publikált „Magyar verbális szóasszociációk I. II.” (Balló 1983, Jagusztinné 1985, digitalizált változat: Lengyel 2008) tesztet ismételttem meg, ezúttal kétnyelvű személyekkel. A kísérletben résztvevőknek 188 magyar szóra kellett szóban azonnali választ lehívni, nyelvi korlátozások nélkül. A hívószavak szófaji meghatározottság szerint a következőképpen oszlottak meg: főnév, melléknév, ige és főnévi igenév, tehát a tesztben a hívószavak között csak tartalmas szavak voltak.

2.3.3. Módszer

A tesztet egyesével hajtottam végre a 90 résztvevővel. 3 másodpercen belül kellett szóban azonnali választ adniuk az egymás után magyarul elhangzó stimulus szavakra. A vizsgálatot magnetofonra rögzítettem, majd az adatokat Excel fájlban számítógépre vittem, csoportosítottam és feldolgoztam. Szempontjaim a következők voltak: a hívószó és a válasz közötti kapcsolat jellege (paradigmatikus, szintagmatikus, egyéb); fonetikai kapcsolatok; a szavak jellege (konkrét vagy absztrakt) és lexikai ekvivalenciák; az életkor és a lexikai ekvivalenciák; a szófajok jellege (főnév, melléknév, ige).

Adataimat statisztikai feldolgozásnak vettem alá az SPSS programmal, független mintás t-próbával, chi-négyzet próbával, ANOVA varianciaanalízissel és

korrelációs vizsgálatokkal. Azokban az esetekben, amelyekben ezek az elemzési lehetőségek nem voltak relevánsak, Mann Whitney U-tesztet alkalmaztam¹.

2.4. Irányított beszéd: narratívák elemzése

2.4.1. Kísérletben részt vevő személyek

22 kétnyelvű személy (13 nő és 9 férfi) vett részt, átlagéletkoruk: 29 év. Közülük 13 fő a korai, 9 fő a késői kétnyelvűek kategóriájába tartozik. A beszédmód szerint 11-en voltak kétnyelvű és 11-en egynyelvű módon.

2.4.2. Anyag

A feladat irányított szövegalkotás volt: a résztvevőknek mindkét nyelvükön el kellett mondani történeteket 4 képsorozat alapján, miután a képsorozatok 5 percig tanulmányozhatták. A nyelvek sorrendjét maguk a kísérletben résztvevők határozhatták meg. Ellentétben az előző kísérletekkel, amelyek során az adatközlők maguk választhatták meg a használt nyelvet, ebben a kísérletben arra kértem a résztvevőket, hogy mindkét nyelvükön hozzanak létre narratívát. A négy, egyenként 6 képből álló képregényről minden résztvevő összesen 8 szöveget alkotott, amelyeket jegyzőkönyvekben rögzítettem, majd elemeztem.

2.4.3. Módszer

A felvételeket szöveghűen leírtam, a megakadásjelenségeket jelöltem. Beszédtempót mértem. Vizsgáltam az irányított beszéd létrehozása közben történő pszicholingvisztikai jellegű, a deklaratív és procedurális memória működését érintő zavarokat, amelyek sok mindent elárulnak a szólehívás, szótalálás, szerkesztési műveletek folyamatáról, nehézségeiről. Vizsgáltam mind a két nyelven létrehozott beszédekben fellelhető megakadásjelenségeket, az ismétléseket és az önkorrektúrákat, valamint a nyelvek egymásra hatását és a kódváltásokat, kódkeveréseket. Elemeztem, mennyiben hat a beszédmód a létrehozott beszéd minőségére.

A statisztikai elemzésre páros mintás *t*-tesztet, Pearson korrelációs tesztet alkalmaztam.

2.5. Spontán beszéd vizsgálata

2.5.1. Kísérletben részt vevő személyek

Összesen 10 magyar-angol, magyar-német és magyar-olasz (átlagéletkor: 30 év) kétnyelvű személy kétnyelvű beszédmódban.

2.5.2. Anyag

Minden mintavétel előtt spontán beszélgetés zajlott a kísérletvezető és a kísérletben résztvevő között. Az interjú során minden olyan kérdéstről beszélünk, ami a kétnyelvű személy nyelvi életrajzához tartozik, a nyelvekhez való attitűdjéről, az identitásáról, a kultúrához való kötődéséről.

¹ Köszönet Dombi Gábornak, Oláh Miklósnak, Sáy Gyulának és Simon Orsolyának a segítségért.

2.5.3. Módszer

Feltételeztem, hogy az irányított beszéd létrehozása különbözik a spontán beszédétől, így megvizsgáltam a spontán beszédükben (bemelegítő interjúban) előforduló jellegzetességeket is, a megakadásjelenségeket, a diskurzusjelölőket, valamint a kódváltási mechanizmusokat. Ebben a vizsgálatban csak kvalitatív elemzést végeztem.

2.6. Nyelvi és lexikai döntési tesztek két nyelven (vizuális szófelismerés)

2.6.1. Kísérletben részt vevő személyek

A tesztben 50 olyan fő vett részt, akik a mindennapi életük során két nyelvet használnak. Előzetesen nyelvtudásszintet mértem (Marian, *et al.*, 2007), ennek eredménye alapján 3 csoportba osztottam őket:

- **1. csoport:** 17 magyar anyanyelvű, akik az angolt C1 vagy C2 szinten beszélik, többnyire formális úton, iskolai oktatás keretein belül tanulták meg az angolt, majd a nyelvtudásukat különböző módon, a célnyelvi országban bizonyos időt eltöltve, fejlesztették.
- **2. csoport:** 17 nem magyar anyanyelvű (pl. angol, francia, olasz, portugál, spanyol, török, joruba), a vizsgálat idején Magyarországon élő fiatal. Magyar nyelvtudásuk B1 szintű. Részben természetes körülmények között, részben szervezett oktatásban sajátították el a magyart.
- **3. csoport:** 16 magyar származásnyelvű fiatal, akik a Balassi Intézetben tanulnak. Vagy tiszta magyar szülői háttérrel rendelkeznek, vagy vegyesházasságban születtek, de külföldön élnek, és a magyart csak a családi körben használják. A magyar nyelvtudásszintjük B2 szintnek felel meg, és a magyart többnyire természetes módon, a családban sajátították el. Az általuk még beszélt nyelvek: angol, arab, német, olasz, portugál, spanyol.

2.6.2. Anyag

Feladatok: A lexikai döntés kísérletben a részt vevő személyeknek arról kell dönteniük, hogy a képernyőn egymás után megjelenő betűsorok szavak-e vagy sem. A nyelvi döntés tesztben azt a nyelvet kell kiválasztani, amelybe tartozik az adott szó. A 240 szó a következőképpen állt össze: 60 létező magyar, 60 létező angol szó, 60 interlexikális homográf (pl. *comb*, *tag*, *mind*, *hat*) és 60 álszó, amelyek közül 30 a magyar (pl. *akala*, *ilibe*, *lobiga*), 30 pedig az angol (pl. *prenger*, *fleness*, *carabond*) nyelv fonotaktikai szabályait követte.

2.6.3. Módszer

A lexikai döntés és nyelvi döntés teszteket egy ülésben végeztem. A pszichofizikai teszthez e célra fejlesztett számítógépes programot² használtam. A feladat során a 240 szó 2 másodperces szünettel követte egymást a számítógép képernyőjén. A bemutatás 5 másodpercig tartott, a kísérletben résztvevőknek ez alatt az idő alatt kellett döntést hozniuk arról, hogy a megjelenő szó melyik nyelvhez tartozik. A billentyűzet jobb

² A programot Dr. Sárosi Gyula készítette, köszönet érte.

illetve bal nyilat megnyomva dönteniük kellett, hogy a szó angol-e vagy magyar. A program rögzítette minden egyes döntés reakcióidejét.

A reakcióidőket és a döntéseket nemparametrikus statisztikai elemzéseknek vetettük alá. Megvizsgáltam, van-e különbség a csoportok között a nyelvi és lexikai döntésekben. Különös figyelmet fordítottam a homográfok felismerésére, és ezt a kísérletet a későbbiek folyamán újra elvégeztük némi módosítással (lásd 2.7.).

2.7. Vizuális szófelismerés: előfeszítési hatások

2.7.1. Kísérletben részt vevő személyek és anyag

32 magyar anyanyelvű, angolul C1 szinten beszélő, kísérletben önkéntesen résztvevővel az első teszt után minimum 4 hónappal megismételttem ugyanabból a 240 szóból álló nyelvi döntés tesztet.

2.7.2. Anyag

Az első és második kísérlet között a különbség annyi, hogy az első tesztben random módon követték egymást a szavak, a másodikban pedig oly módon rendeztük őket össze, hogy előfeszítsük a homográfokat valamelyik nyelvre. Célom a kontextushatás ellenőrzése volt, hogy lássam, miként befolyásolja a homográfokról történő döntést az, hogy egy vagy két, esetleg három azonos nyelvű előfeszítés történik.

2.7.3. Módszer

A tesztelési és feldolgozási módszer megegyezik az előző tesztével (lásd 2.6.3.).

2.8. Fonológiai illetve szemantikai tudatossági teszt

2.8.1. Kísérletben részt vevő személyek megegyeznek a 2.6.1.-ben ismertetettekkel.

2.8.2. Anyag

A fonológiai rím tesztben 40 teszt szópár és 40 kontroll szópár jelent meg a képernyőn. A teszt szópárok kétnyelvűek voltak, a kontrollok egynyelvűek. A teszt szópárból és a kontrollból is 50% rímelt (pl. homofónok: *scene – szín; sigh – száj* vagy szomszédoshatás: *shoes – húz; shut – csat*), 50% nem (*dove – óv; tear – tér*).

Hasonlóan, a szemantikai döntés tesztben is 40 kétnyelvű teszt szópár és 40 egynyelvű kontroll szópár szerepelt, 50% rímelt (pl. *rózsa – flower; toll – pencil*), 50% nem (pl. *orr – coat*). A teszt szópárok kevertnyelvűek voltak, míg a kontrollok egynyelvűek.

2.8.3. Módszer

Hasonlóan az előző tesztekhez, ezekhez is számítógépes programot készítettünk, amelyben a szópárok megjelenése között szintén 2 másodperces fixációs pont volt látható. A jobb nyilat kellett megnyomni, ha rímelt a szópár, és a balt, ha nem. Itt is nemparametrikus tesztekkel készítettük el a statisztikai elemzést, amely során összehasonlítottam a csoportokat egymással, valamint a kétnyelvű teszt szópárokat és az egynyelvű kontrollokat.

2.9. Írott nyelvi mondatértés teszt

2.9.1. Kísérletben részt vevő személyek

97 magyar domináns magyar–angol kétnyelvű személy vett részt a kísérletben, 27 férfi és 70 nő. Átlagéletkoruk 32,18 (férfiak) és 30,25 (nők) év. Mindannyian jobbkezesek, látásuk jó vagy korrigált volt, neurológiai betegségük a vizsgálat idején nem volt ismert. Magyarországon élnek, és 69 fő angol nyelvtudásszintje felső- (C1 vagy C2), 29 főé közel felsőfokú (B2+). 34-en a korai és 63-an a késői kétnyelvűek kategóriájába tartoztak. Az életkor szerinti határt a nemzetközi szakirodalomban általában hivatkozott 11 évnél húztam meg (Weber-Fox és Neville, 1996; Kim és mtsai, 1997). A kísérletben részt vevő személyek az angolt napi szinten, rendszeresen használják. A fiatalabbak angol szakos egyetemisták, az idősebbek egyetemi oktatók, kutatók, akiknek a munkanyelve az angol. Az olvasás mindannyiuk számára elengedhetetlenül fontos tevékenység.

2.9.2. Anyag

A kísérletben résztvevőknek 240 (120 magyar és 120 angol) mondatról kellett ítéletet hozni. Mindkét nyelvben 60 mondat szolgált kontroll mondatként, ezek szemantikailag és szintaktikailag jó mondatok voltak. A további 60 mondat közül mindkét nyelvben 30 volt szemantikailag és 30 szintaktikailag hibás.

A szintaktikailag rossz mondatokban a következő hibatípusok fordultak elő: szórend, egyeztetések, elöljárószók, igeidő egyeztetések (pl. angol: *I cut Max's with apple caution.* Helyesen: *I cut Max's apple with caution.*; magyar: *A beszélgetett nő magában.* Helyesen: *A nő beszélgetett magában.*). A szemantikailag rossz mondatokban a kritikus szó a mondat végén vagy közepén jelent meg (pl. angol: *The boy did not put on his cup., I've lost my temperature for a moment.*; magyar: *Most nyálnak a hóvirágok.; A labda szögletes.*). A tesztmondatok egy részét mások által fejlesztett és használt tesztanyagokból válogattam (Gósy 1996, Gósy 1997, Osmanné 1991, Bánréti 1997, Németh 2006).

2.9.3. Módszer

Ebben a pszichofizikai tesztben is az alanyoknak 5 másodperc (expozíciós idő) állt rendelkezésükre, hogy döntsenek a megjelenő mondatokról. A helyesnek tartott mondatoknál a számítógépen található jobb nyilat, a helytelennek tartottnál a bal nyilat kellett lenyomniuk. Az adatokat a Statistica programcsomaggal (StatSoft Inc.) dolgoztuk fel, nem-parametrikus próbákat alkalmazva.

Adataimat elemeztem a nyelvtudásszint, a nyelvtipológia, a nyelvelsajátítás életkora és módja szerint, és összehasonlítottam a magasabb nyelvtudásszinttel rendelkezőket a közepes nyelvtudásúakkal; a két nyelv feldolgozását szintaktikai és szemantikai szinten; a korai és késői kétnyelvűeket; és a természetes és iskolai úton kétnyelvűekké váltakat.

III. Új tudományos eredmények tételes összefoglalása

3.1. Színmegnevezéses teszt eredményei

A konceptuális szint vizsgálatakor az derült ki, hogy a kétnyelvűeknél a két nyelv fogalmi szintje közös. A lexikalizált fogalom lexikai és szemantikai komponensei a fogalom részét képezik, és minél közelebb van az adott színárnyalat a prototípushoz, annál inkább kötődik a szemantikai reprezentáció a konceptuális szinthez. Ebben az esetben a kognitív univerzalizmus válik hangsúlyossá. Azonban azt is megfigyelhettük, hogy minél távolabb van a színárnyalat a szín fokális értékétől, annál inkább kötődik a nyelv, és ezen belül a kultúra sajátosságaihoz. Ezeknél a színmegnevezéseknél jobban érvényesül a tárgyi-kulturális tapasztalat, azaz a kognitív relativizmus.

A színmegnevezéses vizsgálat célja annak kiderítése volt, hogy vajon az általános emberi észlelés irányítja-e a nyelvi kifejezésmódot, vagy a nyelvi lehetőségek befolyásolják az észlelést, a megismerést. Azoknál a színárnyalatoknál, amelyek legközelebb voltak a szín fokális értékéhez, nagyobb százalékban fordultak elő alapszín megnevezések vagy egyéb konkrét, egyszavas megnevezések, amelyek a fizikai valóság egy darabjához hasonlították a színt. A fokális értéktől távolodó színárnyalatok megnevezésében ugyanazon nyelvi eszközöket használták a kísérletben résztvevők. A különböző eszközök közül a legnagyobb százalékban a szín intenzitását fejezték ki. Különbség csak abban a kategóriában volt, amelyben a kultúra hatását érzékelhettük a nyelvi kifejezésmódban. Ez azonban az észlelést nem befolyásolta, hanem a kísérletben részt vevő személyek csak más, a környezetükben gyakrabban előforduló tárgyakhoz hasonlítva fejezték ki nyelvükkel a látottakat (pl. *gerillazöld, moszatzöld, levélzöld, égboltkék* stb.). Tehát a nyelvi megfogalmazásra hatással van a kultúra, de a konceptuális szint közös, függetlenül attól, hogy az adott fogalom nyelvileg hogyan manifesztálódik.

3.2. Képmegnevezéses teszt eredményei

A vizsgálati adatok elemzéséből kiderül, hogy mindegyik képmegnevezésnél a hiponim kifejezések fordultak elő legnagyobb számban. A kérdés, hogy a konceptuális reprezentáció azonos-e a szemantikai-lexikai reprezentációval, azaz, hogy a szemantikai reprezentáció a konceptuális szinthez tartozik-e vagy a nyelvhez tartozó lemma szinthez. Úgy tűnik, kevés kivételtől eltekintve a konceptuális szint megegyezik a szemantikai reprezentációval, mivel a különböző kétnyelvű személyek azonos módon észlelték a látottakat, és hasonló nyelvi kifejezésmóddal éltek a megnevezés során. Kivételnek számít a fotel kép megnevezésénél a viszonylag nagy számú *sofa* és *couch* az *armchair* helyett. Ez megengedi azt a feltételezést, hogy a kultúráktól függően esetleg lehetnek konceptuális különbségek a mentális reprezentációban még olyan tárgyaknál is, amelyek a mindennapi életben használatosak minden kultúrában. A jelentésviszonyok mellett – még ha kis mértékben is – megjelentek asszociatív kapcsolatok is a kép és a szó között a képtől (stimulustól) függően. Amennyiben a kép csak a megjelenítendő fogalmat ábrázolta, nem volt asszociatív megnevezés, de ha volt más is a képen (mint például a templomot és a napot ábrázoló kép esetében), vagy a kép témája alkalmas volt arra (például a karácsonyfadísz ábrázoló kép esetében a karácsony), az asszociatív memória működésbe lépett. Történtek szólehívások azonos szemantikai mezőből is.

Az életkor és a nyelvhasználat nagyban meghatározza, hogy milyen szavakat hívunk le a képi stimulus alapján. A gyermekek lényegesen kevesebb szót aktiváltak, de a megnevezéseik sokkal konkrétabbak, mint a felnőtteké. Az életkor emelkedésével nőtt a válaszul adott szavak száma, de egyben nőtt az asszociatív megnevezések aránya is: a kísérleti személyek tapasztalataikat, érzéseiket is megnevezték a képeken látható valóságdarabokkal kapcsolatban.

Választ kaptam arra, hogy miként tárolják a kétnyelvű személyek a világról szóló ismereteiket, és szemantikailag hogyan rendezik azokat. A hiponim válaszok túlnyomó többsége mind a képmegnevezéses, mind a szógyűjtéses tesztben arra enged következtetni, hogy hierarchikus elrendezés helyett inkább lineárisan rendezzük tudásunkat, ezért az egy osztályba tartozó, egyenrangú fogalmakat tároljuk egymás mellett. A prototípust megjelenítő alapnevet gyakrabban és hamarabb hívjuk le, mint a hierarchikusan elrendezett akár felsőbb, akár alsóbb szintű fogalmakat. A fogalmakat kapcsolatokkal látjuk el, amelyek – különösen a képi stimulus hatására – aktiválódnak.

3.3. Hangzó szóasszociációs teszt eredményei

A mentális lexikonban a tárolt lexikai egységek közötti kapcsolatok leginkább paradigmatiszus jellegűek. A szintagmatikus kapcsolat a második leggyakoribb. Vannak kapcsolatok, amelyeket nem tekinthetünk nyelvinek, azaz rendszernyelvészetinek (ezeket „egyéb” kapcsolatnak neveztem), sokkal inkább használatnyelvészeti személyiségtől függő okok játszanak szerepet a válaszok kiváltásában. Ezekben a kapcsolatokban elsősorban az asszociációk váltják ki a válaszokat, azaz a lehívásnak pszichikai okai vannak, nyelvi összefüggéseket nem találunk.

A kétnyelvűvé válás módja, annak ideje befolyásolja a lexikon kiépülését. Azok a személyek, akik egyszerre sajátították el a két nyelvet, lényegesen nagyobb mértékben hoznak létre paradigmatiszus, mint szintagmatikus kapcsolatot a szavak között. A korai kétnyelvűek esetében mindkét nyelvnek erős kapcsolata van a konceptuális szinttel, így hamarabb aktiválódnak hasonló szemantikai tartalmú lexikai egységek a lemma szinten mindkét nyelven. Bár a késői kétnyelvűek többségénél is a paradigmatiszus tárolás dominál, közöttük több az egyéni eltérés, és náluk nagyobb arányú a szintagmatikus kapcsolatról árulkodó tárolási mechanizmus. Mindez magyarázható a nyelvszajátítási móddal. A késői kétnyelvűek szókincselszajátítási mechanizmusa erősen kontextusba ágyazódik, szövegkörnyezethez kötődik, és a második nyelv tanulói inkább a deklaratív memóriában rögzítenek kész kifejezéseket, nem pedig a procedurális memória segítségével hoznak létre szóösszetételeket, szintagmákat.

A kétnyelvű mentális lexikon egységes voltát bizonyítja, hogy a paradigmatiszus kapcsolatok elemzésekor nagyobb százalékban tapasztalunk a másik nyelvből való lehívást, mint a szintagmatikus és az egyéb kapcsolatokban. Mivel a szintagmatikus kapcsolatokban lényegesen kisebb számban hívnak le a másik nyelvből lexémákat (ami azonban nem magyarázható a nyelvi kompetencia hiányával), feltételezhető, hogy a szintagmák szintjén a morfoszintaktikai megszorítások inkább nyelvhez kötöttek, és ez megnyilvánul a lexikai egységek egymással való kapcsolatában is. Így bizonyítható a közös konceptuális szemantikai reprezentáció és annak a nyelvspecifikus lexikai-szemantikai megvalósulása.

A válaszokban a fonetikai alapú kapcsolat statisztikailag nem szignifikáns. Azonban ez a közel 1% nem hagyható figyelmen kívül, főleg akkor nem, ha nincs

más magyarázat megjelenésükre, mint a fonetika, fonotaktika szerepe a szófelismerésben és a lexikai elérésben. Bebizonyosodott, hogy a kétnyelvűeknél az azonos hangzás az asszociatív memória segítségével előidézhethet válaszokat mindkét nyelven.

A korai és késői kétnyelvűek lexikai ekvivalens válaszainak összehasonlítása nyomán megállapítható, hogy a második nyelv elsajátításának életkora és módja meghatározó a tárolásban. A késői kétnyelvűek szólehívási stratégiája abban különbözik a koraiakétól, hogy a későiek gyorsabban jutnak el a másik nyelv lexikai ekvivalenséhez, mint az azonos vagy a másik nyelvben egy, a hívószóhoz szemantikailag közel álló fogalomhoz. Mindez magyarázható a szótanulás jellegével, a lexikai egység anyanyelvi párjával való megfeleltetéssel.

Adataim arról tanúskodnak, hogy a kétnyelvű egyének nyelveinek tárolása közös. A magyar nyelven elhangzott hívószókra történtek másik nyelvből lehívott válaszadások, ezek a legkülönbözőbb kapcsolatokat, szófajokat sorakoztatták fel. Az azonos kapcsolatot és szófajt felmutató másik nyelvből lehívott válaszok a lexikai ekvivalensek, amelyek jelenléte arra utal, hogy a tárolás az egy az egyhez megfeleltetésben történik, azaz koordinált módon. Noha a kis számú másik nyelvből történt szólehívások viszonylag nagy részét a lexikai ekvivalensek képezik, nem volt egyetlen válaszadó sem, akinek a válaszaiban csak és kizárólag ilyen jellegű válaszokat találtunk volna. A lexikai ekvivalensek mellett felsorakoztak a szemantikai, szintagmatikus és egyéb jellegű kapcsolatok is mindkét nyelvből.

3.4. Beszédprodukción

A korai kétnyelvű személyek több hibát ejtettek és több önkorrekción végeztek, mint a későiek. A késői kétnyelvű egyéneknél a procedurális memória csökkent aktivitása eredményezi a fonológiai és a grammatikai tervezésből eredő hibákat, de ezek a hibák nem múltak felül a korai kétnyelvű személyekéit. Így a deklaratív/procedurális modell korrektnek tűnik.

Eredményeim azt mutatták, hogy a beszédtempóra hatással van a nyelvi dominancia: a magyar nyelvű szövegek általában gyorsabbak voltak, mint a másik nyelvűek. A beszédtempóra hat a beszélő egyéni beszédstílusa is. A magyarul lassabban beszélők lassabban beszélnek a másik nyelvükön is. Az életkor is hathat a tempóra, azonban erre egyértelmű bizonyítékot nem tudtam nyerni adataimból. Bár a gyermekek a lassabban beszélők közé tartoztak, mégsem ők voltak a leglassúbbak. A nyelv típusa is meghatározza a beszédtempót: a szláv nyelvi csoportba tartozó személyek beszélnek a leggyorsabban. A beszédtempót egyáltalán nem befolyásolja a nyelvi mód.

Ugyanakkor a nyelvi módnak nagy hatása van a szószámra és a megakadásjelenségekre. Szignifikánsan több szót ejtettek a kétnyelvű beszédmódban, de a beszédprodukción minőségén ez nem változtatott, a nagyobb szószám nem jelentett egyben több hibát is.

A hezitáción kifejezésére egyforma arányban használtak mindkét nyelvi módban lévő szüneteket és ismétléseket. A többi megakadásjelenség önkorrekción, amely a kétnyelvű nyelvi módban 11,2%-ban, az egynyelvűben 14,2%-ban fordult elő. A téves kivitelezések, újrakezdések igazolják a deklaratív és procedurális memória működésének hirtelen zavarait. Megfigyelhető a szemantikai és fonológiai parafázia, amely oka a jelentésbeli vagy hangzásbeli közelség, hasonlóság miatt előforduló téves szólehívás.

A kódváltás előfordul mindkét nyelvi módban, de vizsgálati anyagomban gyakrabban fordult elő az egynyelvű módban, és akkor is a másik nyelven való

narratíva alkotása közben. Nyilvánvalóan feszélyezte a kétnyelvűeket, hogy egy olyan személyhez beszélnek a másik nyelvükön, aki nem beszéli azt. Ez lehet a magyarázata a másik nyelvről való magyarrá váltásnak az egynyelvű nyelvi módban.

A kódváltás a kommunikáció során fellépő hiányt hivatott szándékosan vagy akaratlanul kitölteni, tehát valamifajta megoldást jelent a kétnyelvű számára a szemantikai vagy pragmatikai zavar megoldására. Ezzel szemben a kódkeverés a kétnyelvű nyelvi rendszereinek keveredésének mutatója.

A kódváltás szigorú szabályok szerint történik, még ha ez a laikus számára kaotikusnak is tűnik. A morféimák szemantikai és szintaktikai tulajdonságai behatárolják azokat a megszorításokat, amelyek mentén a kódváltás megtörténhet. A kódváltás és kódkeverés megkülönböztetésében a megakadásjelenségek vannak segítségünkre. A kódváltás bekövetkezését meg lehet jósolni a megakadásjelenségek alapján. A kódváltásnak többlet pragmatikai ereje van. Ezzel szemben a kódkeverés során többnyire nem tapasztalunk hezitációs jelenségeket, a beszélő gördülékenyen, könnyedén vált át a másik nyelvre.

3.5. Írott nyelvi szószintű feldolgozás

A random módon egymást követő valódi szavak, interlexikális homográfok és álszavak felismerésekor a magyar és angol valódi szavak felismerése azonos reakcióidő alatt történik, nyelvtudásszinttől függetlenül. A homográfhatás kimutatható, mivel az interlexikális homográfokról (és álszavakról) hosszabb idő alatt döntöttek a kísérletben résztvevők, mint a valódi szavakról. Amikor az íráskép nem tartalmaz nyelvspecifikus betűket, mindkét nyelvi lexikonban megindul a keresés, és a döntés sokféle tényező eredménye lehet. A szófelismerést befolyásoló tényezők között szerepel a gyakoriság, a szószerűség, a kontextus, az ismertség, az elsajátítás kora, a szóhosszúság, a szomszédoshatás, a nyelvtani kategória stb.

Az interlexikális homográfok lassítják a vizuális szófelismerést, mert az egyén mindkét nyelvre aktív, és ha a keresés mindkét nyelvben pozitív eredménnyel zárul, valami egyéb tényezőnek kell lennie, ami végül döntésre készíti az egyéneket. A tesztben csak rövid, gyakran használt szavak fordultak elő, ezért elsőként a kontextushatásra gondoltunk mint fő befolyásoló tényezőre. Ennek igazolására terveztük meg a második, ismételt kísérletet ugyanazon személyek részvételével. Ebben a tesztben a szavak prezentációját úgy rendeztük, hogy minden interlexikális homográfot egy, két vagy három olyan nyelvű szó előzött meg, amelyekre szerettük volna a döntést manipulálni. Az előfeszítéses szavakról való döntések reakcióidejében és az elvárt döntések helyességében nincs különbség. Ugyanakkor az előfeszítések számának növelésével (1, 2 vagy 3) egyre inkább az elvárt eredmény ellenkezőjét kaptuk. Mi több, a 3 előfeszítés után kaptuk a legkevesebb arányú elvárt döntést, így a kontextushatást egyértelműen nem tudtuk igazolni. Valószínűleg van a kontextusnak egy optimális mérete, amit túlléptünk.

Végül következtetésünk, hogy a tesztben résztvevőknél sajátos pszichológiai tényezők léphettek fel, amelyek befolyásolták a döntéseket. Mindenki magyar anyanyelvű volt, akik meglehetősen magas szinten beszélnek az angolt. Vagy bizonyítási vágy, vagy a kakukktojás szindróma lehetett, ami miatt nem az elvárt eredményt kaptuk. A bizonyítási vágyat abban látjuk, hogy ismerték a feladatot, és tudták, hogy azt mérjük, szerintük az adott szó a magyar vagy az angol nyelvhez tartozik-e. Feltételezzük, hogy azzal, hogy nagyobb mértékben inkább az angolt választották, azt kívánták hangsúlyozni, hogy bár ismert előttük, hogy magyarul is van ilyen szó, ők tudják, hogy az angolban is létezik. A kakukktojás szindrómával

pedig arra utalunk, hogy ha sok egyforma után jön egy kicsit más, akkor hajlamosak vagyunk a monotóniát megtörni, és inkább az újat, a mást választjuk, főleg, ha azzal még helyes lehet a döntésünk.

Az ortográfiai tudatosság erős megléte bizonyítható ezekben a tesztekben. Az ortográfiai tudatosság meglátásunk szerint együtt jár a fonológiai tudatossággal. Ennek ellenőrzésére végeztük el a fonológiai rím tesztünket. Ebben a tesztben is bebizonyosodott, hogy a két nyelv lexikona egyformán aktív, mivel nem találtunk temporális különbséget a kétnyelvű teszt szópárok és az egynyelvű kontrolljaik feldolgozásában. A kétnyelvű rímelő szópárokról való helyes döntések aránya jobb, míg az egynyelvű szópárok nem rímelő csoportjában több a helyes válasz. Ez bizonyítja a fonológiai tudatosság meglétét és fontosságát. A fonológiai tudatosság nyelveken keresztül ível, tehát mindkét nyelv lexikona aktív a feldolgozás során.

A legnagyobb különbségeket a különböző nyelvtudásszintű csoportok között a fonológiai tudatosság ellenőrzésekor láttuk, így elmondható, hogy a fonológiai tudatosság nagyon fontos a vizuális szófelismerésben, és erősen függ a nyelvben való jártasságtól. Bár az ortográfiai tudatosság segít a nyelvi döntés tesztben, a fonológiai tudatosság hiánya vagy gyengesége megakadályozhatja a szófelismerést, ha a szó betűszerkezete és felépítése mindkét nyelvre jellemző. A fonológiai tudatosság a gyengébb nyelvtudásúaknál problémásabb lehet, ha az egyik nyelv sekély, a másik mély írásmódú, és a teszt egyidőben zajlik.

A fonológiai szerkezet felülírhatja a szemantikai tartalmat, ami miatt az olvasó figyelmen kívül hagyhatja, hogy a vizuális input szemantikailag nem interpretálható. Amint a fonológiai, úgy a szemantikai tesztben is döntő fontosságú a nyelvtudásszint. Ha a fonológiai tudatosság megfelelően fejlett, a döntés megszületik, elsősorban a tudatosságnak köszönhetően. A szemantikai tudatosság hiányát próbálják kompenzálni a fonológiai tudatossággal, így születhettek a nyelvek szerinti döntések az álszavak tesztelésekor. Mivel a legnagyobb és legváltozatosabb különbségek a fonológiai rím tesztben voltak láthatóak, megállapíthatjuk, hogy a fonológiának kiemelten fontos szerepe van a nyelvi tudatosságban.

A legjobb teljesítményeket minden tesztben az a csoport érte el, akik magyar anyanyelvűek, és az angolt elsősorban szervezett kereteken belül, formális úton tanulták meg. A származásnyelvi csoport, amelybe tartozó személyek többnyire természetes módon sajátították el nyelveiket, kevésbé tudatos nyelvhasználók mindkét nyelvükben, ezért az eredményeik elmaradnak a magyar anyanyelvű csoporttól. Végül egyáltalán nem meglepő, hogy a magyart mint idegen nyelvet tanuló csoport teljesített a legrosszabbul, hiszen az ő magyar nyelvi kompetenciájuk még meglehetősen fejletlen.

3.6. Írott nyelvi mondatértés

A két nyelv feldolgozásában mennyiségi és minőségi különbségek vannak. A kísérletben résztvevők összességében gyorsabban és jobb eredménnyel dolgozzák fel a domináns nyelvüket. A magyarban a morfoszintaktikai kötöttségek ellenőrzése irányítja a feldolgozás menetét, így a szabályos és szabálytalan szerkezetek felismerésében nincs időbeli különbség. A gazdag morfológiájú nyelvben a grammatikai morfémák, a ragok, képzők, esetek megkönnyítik a feldolgozást, eloszlatják a kétértelműséget. Az angolban a viszonylag alulreprezentált morfológia miatt nehezebb a lokális szerkezetet ellenőrizni, és nagyobb egységeket kell átvizsgálni ahhoz, hogy egyértelmű és helyes döntést hozzunk a szerkezetet illetően. Ezért a reakcióidő hosszabb, mint a magyar mondatok feldolgozásakor, de az

angolban sem találtunk különbséget a szintaktikailag jó és rossz szerkezetű mondatok döntési idejében. A bevezetésben említett neurokognitív modell szerint először a lokális szerkezetet ellenőrizzük, és ha az rendben levőnek tűnik, haladunk tovább a feldolgozásban.

A szemantikai feldolgozás több időt vesz igénybe, mint a szintaktikai. A magyarban reakcióidőben nincs, teljesítményben azonban van különbség a jó és szemantikailag rossz mondatok feldolgozása között. A rossz mondatok döntési helyességében is különbség van a magyar vonatkozásában: a szintaktikailag sértett mondatokat nagyobb arányban ismerték fel, mint a szemantikailag értelmetleneket. Ez is azt jelzi, hogy először a szerkezetet ellenőrzik, és a szemantika csak másodlagos, aminek feldolgozására már nem mindig van idő, mivel a szerkezeti feldolgozás után az azonnalosság elve alapján megszületik a válasz (hiszen nincs reakcióidő különbség).

Az angolban reakcióidőben és teljesítményben is megmutatkozik a különbség a jó és a szemantikailag rossz mondatok feldolgozása között: a rossz mondatokat hosszabb idő alatt és rosszabb eredménnyel dolgozzák fel, mint a jókat. Ahhoz, hogy eldöntsük, hogy valóban a nyelvtipológiai különbségek okozzák-e a két nyelv mondatainak feldolgozási különbségeit, vagy esetleg a más nyelvtudásszint teszi-e azt, egy másik szempontból is összehasonlítottuk az adatokat.

Az angol tudásszintje szerint 2 csoportra osztottuk a résztvevőket, és így vizsgáltuk meg az angol adatokat. Az eredmények szerint a szintaktikai szerkezetek felismerésében a második nyelvben jártasabb személyek rövidebb idő alatt jobban teljesítenek, mint a kevésbé jártasak. Mindkét csoportban negatív korreláció figyelhető meg a jó mondatok feldolgozásában: minél rövidebb a döntési idő, annál jobb a döntés helyessége. Minél hosszabb időt fordítanak a feldolgozásra, annál nagyobb az esély, hogy hibás döntés születik. Ez azonban a szemantikai feldolgozásról nem mondható el. Ezekről a mondatokról időtől függetlenül születnek a jó vagy a rossz döntések.

A második nyelv elsajátításának életkora tekintetében is két csoportra osztva vizsgáltuk az adatokat. A korai kétnyelvűek csoportjában nincs különbség a jó és rossz mondatok feldolgozásában. A későiek jobban döntenek a jó, mint a szintaktikailag rossz mondatokról ugyannyi idő alatt, viszont a szemantikai feldolgozásban a rossz mondatokról való döntés reakcióideje lényegesen megnyúlik a jó mondatokéihoz képest. Ebből arra következtetünk, hogy a szemantikai inkongruencia felismerése hosszabb felismerési időt vesz igénybe, hosszadalmasabb és bonyolultabb a kritikus szó azonosítási művelete, mint a szintaktikai szerkezeté.

Adatközlőimet aszerint is két csoportra lehet osztani, hogy miként váltak kétnyelvűvé. Így a természetes módon és iskolai keretek között kétnyelvűvé vált egyének adatait összehasonlítva elmondhatjuk, hogy a reakcióidő minden tekintetben hosszabb mindkét nyelvben a természetes kétnyelvűek csoportjában. Talán a két nyelv aktivációja intenzívebb esetükben, és a feltételezett közös tárolás lassítja a folyamatokat. Nem találtunk viszont különbséget a második nyelv feldolgozásának minőségében. Ez azt sugallja, hogy az írott nyelv feldolgozása másként működik, mint a hangzó nyelv, és nem számít, hogy az írott nyelv elsajátítása előtt volt-e már tapasztalata az egyénnek a másik nyelvvel.

3.7. Nyelv és identitás kérdései

Az önmeghatározás számos esetben problémát jelent az egyéni kétnyelvűek számára. A nyelvvel való azonosulás egyben érzelmi állásfoglalás is, ezért a családi kétnyelvűségben gondot okoz az identitás megfogalmazása. Ha a különböző

anyanyelvű szülők nyelvei közül kiválasztja a gyermek az egyiket, amellyel azonosul, megbánhatja a másik szülőt. Különösen nehéz, ha az egyén fizikai külsejével is elárulja, hogy nem az adott kultúra része. Ennél csak az nehezíti meg még inkább a helyzetet, ha ráadásul az egyén már a befogadó társadalomban született és szocializálódott, de a társadalom nem áll pozitívan a más eredetűekhez. Sok kétnyelvű elbeszéléséből kiderül, hogy csökkent értékű személyiségként élik meg kétnyelvűségüket a csökkent értékű nyelvtudásuk miatt. Mindez azonban az egynyelvűségből kiinduló téves nézet következménye. Az emberiség több mint fele két- vagy többnyelvű. Az egynyelvűeknek meg kell érteniük, hogy a kétnyelvű mentális lexikon másként működik, mint az egynyelvű, hogy a nyelvek egymásra hatnak, és ennek a kommunikációban következményei vannak, de ettől még a kétnyelvű egyén nem csökkent értékű személyiség, és a nyelvi viselkedése nem rosszabb, csak más, mint az egynyelvűeké.

IV. A doktori mű témaköreire vonatkozó saját publikációs jegyzék

1. Navracsics J, Sály Gy, Bátyi Sz, Varga Cs
Testing linguistic awareness among learners of Hungarian. In: Pawlak M, Aronin L (szerk.) Essential Topics in Applied Linguistics and Multilingualism: Studies in Honor of David Singleton. Switzerland: Springer Verlag, 2014. *pp. 111-128.*
2. Navracsics Judit, Sály Gyula
Vizuális szófelismerés a kétnyelvűségben. **ALKALMAZOTT NYELVTUDOMÁNY XIII:(1-2) pp. 73-91. (2013)**
3. Navracsics Judit, Sály Gyula
Sex-related differences in bilingual sentence processing. In: Stankovska Petra, Wtorkowska Maria, Pallay Jozef (szerk.) Individualna in kolektivna dvojezicnost. Ljubljana: Filozofski fakultet, 2012. *pp. 185-195.*
4. Navracsics Judit, Sály Gyula
Magyar-angol kétnyelvűek írott nyelvi mondatfeldolgozási sajátosságai - a nemek tükrében. In: Markó Alexandra (szerk.) Beszédtudomány: Az anyanyelv-elsajátítástól a zöngekezdési időig. Budapest: ELTE és MTA Nyelvtudományi Intézete, 2012. *pp. 192-208.*
5. Navracsics Judit, Sály Gyula
Bilingual sentence processing. In: Navracsics Judit, Szabó Dániel (szerk.)
Mentális folyamatok a nyelvi feldolgozásban = Mental procedures in language processing. Budapest: Tinta Könyvkiadó, 2012. *pp. 384-396.*
6. Navracsics Judit
Szóaktiváció két nyelven. Budapest: Gondolat Kiadó, 2011. *100 p.*
Független idéző: 5 Összesen: 5

7. Navracsics Judit

Szemantikai és szintaktikai feldolgozás két nyelven. In: Szűcs Tibor, Nádor Orsolya, Kárpáti Eszter (szerk.) *Hungarológiai Évkönyv: A 80 éves Szépe György köszöntésének*. Pécs: Dialóg Campus Kiadó, 2011. *pp.* 216-229.

8. Judit Navracsics, Gyula Sárly

Temporal aspects of acceptability judgments in bilingual sentence processing. In: Horváth H Attila (szerk.) *Társadalmak, nyelvek, kultúrák*. Veszprém: Pannon Egyetem, 2011. *pp.* 202-226.

9. Navracsics Judit

Tartalom és forma a kétnyelvűek kommunikációjában. In: Kukorelli Katalin (szerk.) *A tartalom és forma harmóniájának kommunikációja: XII. Dunaújvárosi Nemzetközi Alkalmazott Nyelvészeti és Kommunikációs Konferencia*. Dunaújváros: Dunaújvárosi Főisk., 2010. *pp.* 13-28.

10. Navracsics Judit

Kódváltás és kódkeverés kétnyelvűek spontán beszédében. In: Navracsics Judit (szerk.) *Nyelv, beszéd, írás: Pszicholingvisztikai tanulmányok I.* Budapest: Tinta Könyvkiadó, 2010. *pp.* 121-129.

Független idéző: 3 Összesen: 3

11. Navracsics Judit

Egyéni kétnyelvűség. Szeged: Szegedi Egyetemi Kiadó - Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó, 2010. *111 p.*

Független idéző: 8 Összesen: 8

12. Navracsics Judit

A kétnyelvű beszédprodukciónak jellegzetességei. **ISKOLAKULTÚRA** 20:(10) *pp.* 3-16. (2010)

Független idéző: 1 Összesen: 1

13. Navracsics Judit

Nyelv és identitás: határon innen és túl. In: Borbély A, Vanconé Kremmer I, Hattyár H (szerk.) *Nyelvideológiák, attitűdök és sztereotípiák*. 15. Élőnyelvi konferencia, Párkány, Szlovákia, 2008. szeptember 4-6.: 15. Élőnyelvi konferencia tanulmánykötete. Budapest; Dunaszerdahely; Nyitra: MTA Nyelvtudományi Intézet; Gramma Nyelvi Iroda; Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kar, 2009. *pp.* 349-358.

14. Navracsics Judit

A kétnyelvűség pszicholingvisztikájáról. In: Vámos Ágnes, Kovács Judit (szerk.) *A két tanítási nyelvű oktatás elmélete és gyakorlata 2008-ban: Jubileumi tanulmánykötet*. Budapest: Eötvös József Könyvkiadó, 2008. *pp.* 43-61.

15. Judit Navracsics

The Mental Lexicon of Croatian-Hungarian Bilinguals. **LAHOR: JOURNAL FOR CROATIAN AS MOTHER SECOND AND FOREIGN LANGUAGE** 1:(5) *pp.* 5-18. (2008)

Független idéző: 2 Összesen: 2

16. Judit Navracsics

Avantajele cognitive ale copiilor bi- si multilingvi. In: Horváth I, Tódor E (szerk.) O evaluare a politicilor de producere a bilingvismului: Studii elaborate pe baza prezentărilor din cadrul conferinței de la Miercurea-Ciuc din 12-13 iunie 2008. Kolozsvár: Editura Limes, 2008. pp. 9-25.

Független idéző: 2 Összesen: 2

17. Navracsics Judit

Mi teszi kétnyelvűvé a kétnyelvűt? In: Heltai Pál (szerk.) Nyelvi modernizáció: Szaknyelv, fordítás, terminológia : XVI. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus előadásai. Pécs; Gödöllő: MANYE - Szent István Egyetem, 2007. pp. 103-108.

Független idéző: 1 Összesen: 1

18. Navracsics Judit

Magyarországi horvátok kétnyelvűségi vizsgálata. **ALKALMAZOTT NYELVTUDOMÁNY** 7:(1-2) pp. 75-88. (2007)

Független idéző: 1 Összesen: 1

19. Navracsics Judit

A korai háromnyelvűség kialakulásának folyamata. In: Kiss É (szerk.) Pedagógián innen és túl: Zsolnai József 70. születésnapjára. Pápa; Pécs: Pannon Egyetem BTK ; Pécsi Tudományegyetem FEEK, 2007. pp. 850-861.

20. Navracsics Judit

A kétnyelvű mentális lexikon. Budapest: Balassi Kiadó, 2007. 180 p.

Független idéző: 37 Összesen: 37

21. Lengyel Zsolt, Navracsics Judit (szerk.)

Second Language Lexical Processes: Applied Linguistic and Psycholinguistic Perspectives. Clevedon; Philadelphia: Multilingual Matters, 2007. 191 p.

Független idéző: 25 Összesen: 25

22. Lengyel Zs, Navracsics J, Szilágyi A

Analyzing L2 Lexical Processes via C-Test. In: Lengyel Zsolt, Navracsics Judit (szerk.) Second Language Lexical Processes: Applied Linguistic and Psycholinguistic Perspectives. Clevedon; Philadelphia: Multilingual Matters, 2007. pp. 166-186.

Független idéző: 3 Összesen: 3

23. Judit Navracsics

Word Classes and the bilingual mental lexicon. In: Lengyel Zsolt, Navracsics Judit (szerk.) Second Language Lexical Processes: Applied Linguistic and Psycholinguistic Perspectives. Clevedon; Philadelphia: Multilingual Matters, 2007. pp. 17-39.

Független idéző: 10 Összesen: 10

24. Navracsics Judit

A korai és késői kétnyelvű mentális lexikon rendezettsége. **MAGYAR NYELVŐR** 130:(3) pp. 324-335. (2006)

25. Judit Navracsics

Colour-naming test among bilinguals. In: Jenő Bárdos (főszerk.), Zsuzsa Rawlinson, Márta Pintér, Szilárd Szentgyörgyi, Zoltán Poór (szerk.) HUSSE Papers 2005: Proceedings of the Seventh Biennial Conference. Veszprém: Veszprémi Humán Tudományokért Alapítvány, 2006. pp. 504-514.

26. Navracsics Judit

A többnyelvű mentális lexikon szófaji rendezettsége. In: Klaudy Kinga, Dobos Csilla (szerk.) A világ nyelvei és a nyelvek világa. Soknyelvűség a gazdaságban, a tudományban és az oktatásban: A XV. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus előadásai I-II. Pécs; Miskolc: MANYE - Miskolci Egyetem, 2005. pp. 125-130.

27. Navracsics Judit

A kétnyelvű mentális lexikon működése. In: Dobos Csilla, Kis Ádám, Lengyel Zsolt, Székely Gábor, Tóth Szergej (szerk.) „Mindent fordítunk, és mindenki fordít”: Értékek teremtése és közvetítése a nyelvészetben. Bicske: Szak Kiadó, 2005. pp. 197-202.

28. Judit Navracsics

Word classes and the bilingual mental lexicon. In: Lengyel Zs, Navracsics J (szerk.) Selected Papers of 8th Summer School of Psycholinguistics [VIII. Pszicholingvisztikai Nyári Egyetem válogatott előadásai]. Veszprém: Veszprémi Egyetem Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék, pp. 1-12.

Független idéző: 1 Összesen: 1

29. Navracsics Judit

The question of control in bilingual speech production in different language modes. **GRAZER LINGUISTISCHE STUDIEN 62**: pp. 95-111. (2004)

Független idéző: 2 Összesen: 2

30. Navracsics Judit

Kapcsolatok a többnyelvű mentális lexikonban. In: Navracsics Judit, Tóth Szergej (szerk.) Nyelvészet és interdiszciplinaritás I.-II: köszöntőkönyv Lengyel Zsolt 60. születésnapjára. Szeged; Veszprém: Generalia, 2004. pp. 419-428.

31. Navracsics Judit

Kapcsolatok a kétnyelvű mentális lexikonban. **MODERN FILOLÓGIAI KÖZLEMÉNYEK 6**:(1) pp. 21-33. (2004)

Független idéző: 1 Összesen: 1

32. Navracsics Judit

A deklaratív és procedurális memória szerepe a kétnyelvű beszédprodukcióban. In: Kurtán Zsuzsa, Zimányi Árpád (szerk.) A nyelvek vonzásában: Köszöntő kötet Budai László 70. születésnapjára. Veszprém: Veszprémi Egyetemi Kiadó, 2004. pp. 119-128.

33. Navracsics Judit

Szólehívás vizuális stimulus alapján - angol-magyar kétnyelvűek körében. **BESZÉDKUTATÁS 11**: pp. 89-100. (2003)

34. Navracsics Judit

Kétnyelvűek nyelvi viselkedése. In: Balaskó Mária (szerk.) Tanulmányok a Filológiai Intézet tudományos műhelyéből: Szakmai Nap. Szombathely: Berzsenyi Dániel Főiskola, 2003. pp. 49-61.

35. Judit Navracsics

The Bilingualism of Croats Living in Hungary. *STRANI JEZICI* 32:(3) pp. 131-151. (2003)

36. Navracsics Judit

A nyelvi relativitás többnyelvűek színmegnevezési tesztjében. In: Földes Csaba (szerk.) MMI: Annum tempus linguarum Europae. Scripta philologica Pannoniensis. Veszprém: MTA VEAB; Veszprémi Egyetemi Kiadó, 2002. pp. 147-161.

37. Judit Navracsics

Bilingual semantic representation and lexical access. *ACTA LINGUISTICA HUNGARICA* 49:(2) pp. 225-247. (2002)

38. Navracsics Judit

Szóasszociációs vizsgálatok többnyelvűek körében. In: Bartha M, Stephanides É (szerk.) A X. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus előadásai: A nyelv szerepe az információs társadalomban. Székesfehérvár: Kodolányi János Főiskola, 2001. pp. 201-209.

39. Navracsics Judit

Kétnyelvűek mentális lexikonának rendezettsége. In: Andor József, Szűcs Tibor, Terts István (szerk.) Színes eszmék nem alszanak ...: Szépe György 70. születésnapjára I-II. Pécs: Lingua Franca Csoport, 2001. pp. 865-874.
Független idéző: 1 Összesen: 1

40. Navracsics Judit

Kétnyelvűek mentális lexikonának jellegzetességei. *ALKALMAZOTT NYELVTUDOMÁNY* 1:(1) pp. 51-61. (2001)
Független idéző: 10 Összesen: 10

41. Navracsics Judit

Fonetikai kapcsolatok a kétnyelvűek mentális lexikonában. *BESZÉDKUTATÁS* 9: pp. 143-154. (2001)

42. Navracsics Judit

Többnyelvűség és identitás. *ALKALMAZOTT NYELVÉSZETI TANULMÁNYOK: KÖZÉP-EURÓPA* IV.: pp. 95-101. (2000)
Független idéző: 1 Összesen: 1

43. Navracsics Judit

A mentális lexikon rendezettségének és a nyelvtanulás módjának összefüggései. In: T Molnár I, Klaudy K (szerk.) Papp Ferenc akadémikus 70. születésnapjára: barátok, pályatársak, tanítványok tanulmányai, visszaemlékezései. Debrecen: Debreceni Egyetem, 2000. pp. 144-150.

44. Judit Navracsics

Word Association Test among Bilinguals. *STRANI JEZICI XXIX*:(3) pp. 143-151. (2000)

45. Navracsics Judit

Kétnyelvűség: életkori tényezők. *MEDICINA ET LINGUISTICA IV.*: pp. 74-81. (1999)

46. Navracsics Judit

"Jó lenne egy szakértőtől megtudni, hogy melyik az igazi anyanyelv".

BESZÉDKUTATÁS 7: pp. 90-103. (1999)

Független idéző: 1 Összesen: 1

Köszönetnyilvánítás

Köszönet az adatközlőimnek a türelmükért, megértésükért, a kutatáshoz való pozitív hozzáállásukért.

Köszönet illeti kollégáimat, barátaimat, egyetemi és PhD hallgatóimat, akik érdeklődő kérdéseikkel ismereteim elmélyítésére és további gondolkozásra serkentettek, és hozzájárultak gondolataim kikristályosodásához. Köszönet Prof. Dr. Lengyel Zsoltnak, aki pályám kezdetén a gyermekkori kétnyelvűség vizsgálatát javasolta kutatásom tárgyául, és aki a kézirat gondos elolvasása után hasznos tanácsokkal látott el. Köszönet Prof. Dr. Gósy Máriának a folyamatos biztatásért, a további kutatásokra való ösztökéléseért és a szakmai tanácsokért. Köszönet Prof. Dr. Sály Gyulának a percepciós kísérletek módszertanában és az adatok statisztikai elemzésében nyújtott segítségéért. Köszönet Prof. François Grosjeannak, Prof. David Singletonnak és Prof. Kees de Botnak a szakmai beszélgetésekért, a releváns szakirodalom számomra elérhetővé tételéért, a támogatásukért.

A disszertáció témájához kapcsolódó, a tézisfüzetben felhasznált irodalom

Balló, L. (1983) *Magyar verbális asszociációk I.* Szeged: JGYTF.

Bánréti Zoltán (1997). Megjegyzések a neurolingvisztikáról. In: Bánréti Zoltán (szerk.) *Nyelvi struktúrák és az agy.* Budapest: Corvina. 7-58.

Cook, V. (1996) Competence and multi-competence. In: G. Brown, K. Malmkjaer & J. Williams (eds.), *Performance and Competence in Second Language Acquisition.* CUP. pp. 57-69.

De Groot, A. (1992) Bilingual lexical representation: a closer look at Conceptual representations. In: Frost, R. and Katz, L. (eds.) *Orthography, Phonology, Morphology, and Meaning.* Amsterdam: Elsevier. pp. 389-412.

Dewaele, J.-M. (2010) Multilingualism and affordances: Variation in self-perceived communicative competence and communicative anxiety in French L1, L2, L3 and L4. *International Review of Applied Linguistics in Language Teaching. Special Issue: Approaches to Third Language Acquisition.* 48. (2/3) 105-129.

Dijkstra, T. (2001) What we know about bilingual word recognition: a review of studies and models. Paper presented at the Third International Symposium on Bilingualism. Bristol.

- Dijkstra, T. (2003) Lexical processing in bilinguals and multilinguals. In: Cenoz, Jessner and Hufeisen (eds) *The Multilingual Lexicon*. Dordrecht: Kluwer.
- Dijkstra, T. and Van Heuven, W. J. B. (1998) The BIA model and bilingual word recognition. In: J. Grainger and A. M. Jacobs (eds) *Localist connectionist approaches to human cognition*. Mahwah, NJ: Erlbaum. 189-225.
- Gósy M (1997) *Listening to English. Tesztcsoomag az angol nyelvi beszédészlelés és beszédmegértés vizsgálatára*. Budapest: Nikol Gmk.
- Gósy Mária (1988) Tempóészlelés és beszédmegértés. In: Gósy, M. and Siptár, P. (eds.) *Tanulmányok a beszéd időviszonyairól*. Budapest. MTA Nyelvtudományi Intézet. pp. 87-123.
- Gósy Mária (1996). *GMP. Beszédészlelési és beszédmegértési teljesítmény*. Budapest: Nikol Gmk.
- Grosjean, F. (1992) Another View of Bilingualism. In: Harris, R. (szerk.) *Cognitive Processing in Bilinguals*. Amsterdam. Elsevier Science Publishers, pp. 51-62.
- Grosjean, F. (1997) Processing Mixed Language: Issues, Findings, and Models. In: De Groot, A. and Kroll, J. (eds.) (1997) *Tutorials in Bilingualism. Psycholinguistic Perspectives*. Mahwah, New Jersey: LEA. pp. 225-255.
- Grosjean, F. (1998). Studying bilinguals: Methodological and conceptual issues. *Bilingualism: Language and Cognition*, 1, 131-149.
- Heller, M. (1988) Where do we go from here? In: Heller, M. (ed.) *Codeswitching. Anthropological and Sociolinguistic Perspectives*. Berlin. Mouton. pp. 265-273.
- Heredia, R. R. (1996) Bilingual Memory: A Re-Reviewed Version of the Hierarchical Model of Bilingual Memory. CRL Newsletter. Vol. 10, No. 3. <http://crl.ucsd.edu/newsletter/10-3/>.
- Jaguszinné Ujvári Klára (1985) *Magyar verbális asszociációk 2*. Szeged: JGYTF.
- Kim, K. H., Relkin, N. R., Lee, K. M., and Hirsch, J. (1997) Distinct cortical areas associated with native and second languages. *Nature*. 388. pp. 171-174.
- Kroll, J. and Stewart, E. (1994) Category interference in translation and picture naming: Evidence from asymmetric connections between bilingual memory representations. *Journal of Memory and Language*. 33, pp. 149-174.
- Lengyel Zsolt (2008) *Magyar Asszociációs Normák Enciklopédiája I*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Levelt, W. J. M. (1989) *Speaking: From intention to articulation*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Marian, V., Blumenfeld, H. K. and Kaushanskaya, M. (2007) The language experience and proficiency questionnaire (LEAP-Q): assessing language profiles in bilinguals and multilinguals. *Journal of Speech, Language and Hearing Research*. 50. 940-967.
- Myers-Scotton, C., & Jake, J. L. (2001). Explaining aspects of codeswitching and their implications. In: J. Nicol (ed.), *One Mind, Two Languages: Bilingual language processing* (pp. 91-125). Oxford, UK: Blackwell.
- Németh Dezső (2006). *A nyelvi folyamatok és az emlékezeti rendszerek kapcsolata*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Osmanné Sági, J. *Western Aphasia Battery (WAB) Hungarian Adaptation*. 1991.
- Pavlenko, A. (2009) Conceptual representation in the bilingual lexicon and second language vocabulary learning. In: Pavlenko (ed.) *The Bilingual Mental Lexicon. Interdisciplinary Approaches*. Bristol-Buffalo-Toronto: Multilingual Matters. pp. 125-160.
- Pléh Csaba (2004) A beszéd és gondolkodás. In: Kenesei I. (szerk.) *Nyelv és nyelvek*. Budapest: Akadémiai Kiadó. pp. 231-247.

- Singleton, D. (1999) *Exploring the Second Language Mental Lexicon*. Cambridge: CUP.
- Snodgrass, J. (1993) Translating versus Picture Naming: Similarities and Differences. In: Schreuder, R. and Weltens, B. (eds) *The Bilingual Lexicon*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Weber-Fox, C. and Neville, H. (1996). Maturational Constraints on Functional Specializations for Language Processing: ERP and Behavioral Evidence in Bilingual Speakers. *Journal of Cognitive Neuroscience*, 8, 231–256.
- Weinreich, U. (1953) *Languages in Contact. Findings and Problems*. New York: Humanities Press.